

აკაკი ჩიქობავა

ერთი საკითხი ოდიშისა და ცხუმის საერისთავოების ისტორიიდან

ოდიშის სამთავრო ცხუმისა და ოდიშის საერისთავოების ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა, მანამდე ეს ორი ადმინისტრაციული ერთეული ერთმანეთისგან მეტნაკლებად დამოუკიდებლად არსებობდა.

წყაროთა სიმცირის მიუხედავად, ცხუმის საერისთავოს არსებობა ეჭვს არ იწვევს, ის ჯერ კიდევ VIII საუკუნეში ლეონ II აფხაზთა მეფის რეფორმის შედეგად შეიქმნა. ლეონმა: „განყო ესე ეგრისი და აწ აფხაზეთი რვა საერისთავოდ. დასუა აფხაზთა და მისცა აფხაზეთი.., დასუა ცხომს მისცა ეგრის-იქით ანაკოფია აღანთურთ“.¹

„ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტში თამარ მეფის დროინდელ ერისთავებზე ვკითხულობთ: „ერისთავნი მის ჟამისანი ესენი იყვნეს ბარამ ვარდანის-ძე – სუნთა; კახაბერ კახაბერის-ძე რაჭის და თაკუერის ერისთავად; და ოთალო შარვაშის-ძე ცხუმის ერისთავად; ამანელის-ძე [არგუეთის ერისთავად] და ოდიშის ერისთავად ბედანი“.² უნდა აღინიშნოს, რომ „ამანელის-ძე [არგუეთის ერისთავად]“, ტექსტის ძირითად ხელნაწერში არ წერია და ის შემდგომში აღდგენილია. ჩვენ ვიზიარებთ ილია ანთელავასეულ აღდგენას „ცხუმის ერისთავად ამანელის-ძე“.³ ასევე ვახუშტის ნაშრომში შესაბამის აღვიღას ვკითხულობთ: „დალათო შარვაშისძე აფხაზთა; ამანელის ძე ცხომის“.⁴

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ჯავახიშვილის მიერ. IV. თბ. 1973, გვ. 796.

² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ჯავახიშვილის მიერ. თბ. 1959, გვ. 33-34.

³ ილ. ანთელავა. XI-XIV საუკუნეების ქართული საისტორიო წყაროები. თბ. 1988, გვ. 46.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 172.

წყაროთა ანალიზის შედეგად უნდა ითქვას, რომ თამარ მეფის ზეობის პერიოდში ცხუმს ამანელისძეების განაგებენ. ზურაბ ანჩაბაძეს „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტზე დაყრდნობით აფხაზეთისა და ცხუმის საერისთავოები ერთ მთლიან ერთეულად წარმოუდგენია და მის მმართველად შარვაშიძე მიაჩნია,⁵ თუმცა ჟამთააღმწერელის თხზულებიდან ნათლად ჩანს, რომ ცხუმი და აფხაზეთი ცალკეულ ერთეულებს წარმოადგენენ, რადგან ლაშა-გიორგი „ნადირობდის ცხუმს და აფხაზეთს“.⁶

XIV საუკუნეში ოდიშის ერისთავები ცდილობენ ცხუმის საერისთავო საკუთარ სამფლობელოს შემოუერთონ, რასაც ახერხებენ კიდევ. 1293 წელს, იმერეთის ტახტზე აღის დავით ნარინის ძე კონსტანტინე, რომელსაც თავისი ძმა, მიქელი დაუპირისპირდა. ოდიშის ერისთავმა გიორგი I დადიანმა ისარგებლა შექმნილი არეულობით და „მოიტაცა საერისთო ცხუმისაცა და დაიპყრა თ თ სრულიად ოდიში ანაკოფიამდე“.⁷

გიორგი I დადიანის მიერ ცხუმის საერისთავოს მიერეთების ფაქტი ზურაბ ანჩაბაძემ თავისებური ინტერპრეტაციით ახსნა. მისი აზრით, ცხუმის მიერეთებით დადიანებმა აფხაზეთის სამხრეთი ნაწილი დაიპყრეს.⁸ უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერის ეს მოსაზრება ყოველგვარ არგუმენტაციას არის მოკლებული, რადგან არ არსებობს არანაირი წყარო, რომელიც, რაიმე ინფორმაციას გვაწვდიდეს შარვაშიძეთა მიერ ცხუმის საერისთავოს ფლობის შესახებ.

მიქელ დავით ნარინის ძის გარდაცვალების შემდეგ, 1330 წლისთვის, გიორგი V-მ ერთიანი სამეფო აღადგინა, დასავლეთ საქართველოში გადასული: „შთავიდა ოდიშს, მუნიდამ აფხაზეთს, განაგნა მუნებურნი და დაიპყრა ციხენი თვსად და მისცა ცხომის საერისთო ბედიელს, ვითარცა პირველ ცხომისა იყო“.⁹ აქ, ბედიელის ქვეშ, მამია I დადიანი (1323-1345 წწ.) უნდა ვიგულისხმოთ. გიორგი V-ის მიერ „ცხუმის ბოძება“, ბეჟან ხორავას აზრით, უნდა გავიგოთ, როგორც გიორგი I დადიანის მიერ „მოტაცებული“ ტერიტორიის დაკანონება.¹⁰

⁵ З. В. Анчабадзе. Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв). Сухуми. 1959, гв. 210.
⁶ ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ჯაუხიძის მიერ. თბ. 1959, გვ. 156.
⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 801.
⁸ З. В. Анчабадзе. Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв), гв. 238.
⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 258.
¹⁰ ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში. თბ. 1996, გვ. 41.

რას ნიშნავს ვახუშტისეული ფრაზა: „მისცა საერისთო ბედიელს, ვითარცა პირველ ცხუმისა იყო“? ჩვენი აზრით, ამას ეხმიანება ვახუშტისვე ცნობა, რომ „აფხაზთა მეფის ლეონიგან განიყო (აფხაზეთი – ა.ჩ) და ცხომის ერისთავი სხუა, ბედიის სხუა, აფხაზთა სხუა, თამარ მეფემდე ესრეთ. შემდგომად რუსუდანიისა ოდიშისა დადიანი, და ბედიელი მას აქეთისა, არღარა ცხომისა“.¹¹ კონკრეტული ცნობის მიხედვით, ჩვენ ვიზიარებთ მიხეილ ბახტაძის მოსაზრებას, რომ შესაძლებელია დადიანები ფლობდნენ ცხუმის საერისთავოს და რუსუდანიის მეფობისას კი დაკარგეს.¹² ზემოთ მოყვანილი ცნობა ჩვენ გვესმის შემდგენაირად, თამარის მეფობის გარკვეულ პერიოდში, ოდიშს და ცხუმს სხვადასხვა ერისთავი განაგებს, როგორც წყაროებიდან ჩანს, ოდიშს – დადიანი (ბედიანი), ცხუმს – ამანელისძე.¹³ შემდგომ ეტაპზე, ცხუმი დადიანებს უნდა გადასცემოდათ, რუსუდანიის დროს კი კვლავ ჩამორთვათ.

რა გვადლევეს ამის ვარაუდის საფუძველს, გარდა ზემოთხსენებული კონკრეტული ცნობისა?

„ისტორიანი და აზმანში“ გიორგი რუსის ამბოხთან დაკავშირებით ვკითხულობთ: „ვარდან დადიანი, მსახურთუხუცესი, ლიხთაქათ პატრონი ორბეთისა და კენისა, ლიხთ-იქით ნიკოფსამდის უცილობლად ქონებასა . . . წარვიდა და მოვიდა გეგუთს, რეცა პატრონისა წადილითა შეყარა ყოველი სუანეთი და აფხაზეთი, საეგროი, გურია სამოქალაქო, რაჭა, თაკუერი და არგუეთი (ხაზი ჩვენია – ა.ჩ.)“.¹⁴ ვარდან დადიანმა, რომელიც სავარაუდოდ დასავლეთ საქართველოს ამირსპასალარი იყო,¹⁵ შეკრიბა იქაური ლაშქარი და ჩამოთვლილია დასავლეთის ყველა საერისთავო, გარდა ცხუმისა (არადა ცოტა ხნით ადრე ცხუმის ერისთავი თამარის მეფედ კურთხევისას ერთ-ერთი მთავარი მონაწილეა), რაც ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს, რომ ცხუმი, გიორგი რუსის პირველი ამბოხის დროისთვის (დაახლოებით 1187 წელი) ოდიშის შემადგენლობაშია მოქცეული, რასაც ოდიშის მიმართ ფორმა „საეგროის“ გამოყენება გვაგვარაუდებინებს, რადგან ეგროსის წილი კლისურამდე სწორედ ცხუმის საერისთავოს ნაწილსაც მოიცავს. ასევე, ხომ არ შეიძლება

¹¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 780.

¹² მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ. 2003, გვ. 246.

¹³ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 172; ილ. ანთელავა. XI-XIV საუკუნეების ქართული საისტორიო წყაროები, გვ. 33-34.

¹⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. რედაქტორი როინ მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 422.

¹⁵ მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, გვ. 240.

ვივარაუდოთ, რომ ცხუმი ვარდან დადიანს გადასცემოდა საკარგავად, როგორც მსახურთუხუცესს?

„შემდგომად რუსუდანისა ოდიშისა დადიანი, და ბედიელი მას აქეთისა, არლარა ცხომისა“.

თამარის მეფობისას გადაცემულ ცხუმის საერისთავოს დადიანები რუსუდანის დროს კარგავენ. რას უნდა გამოეწვია ეს ცვლილება?

ამ დროისთვის პოლიტიკური მდგომარეობა შემდეგია: ჯალალ ელ-დინის და მონღოლთა ლაშქრობები – რუსუდანის მიერ თბილისის დატოვება და დასავლეთ საქართველოში გადასვლა – რუსუდანის მიერ თითქმის რეგულაციური ვერცხლის სამონეტო რეფორმა.

რუსუდანის სამონეტო რეფორმით ახალი ეტაპი იწყება ქართულ სივრცეში: 1. შეწყდა ე.წ. უწესოდ მოჭრილი ემისიები და 2. „ვერცხლის კრიზისის“ შემდეგ კვლავ იჭრება ვერცხლის ფული.

1) რუსუდანის ვერცხლის მონეტა. წონა 2,35 – 2,70 გრამი.

შუბლი: *ქრისტეს წელზევით შარავანდედიანი გამოსახულების ირგვლივ რკალი, რომლის გარეთ ასომთავრული ზედწერილია: „სახელითა ღვთისათა იჭედა ქორონიკონსა 450“ (= 1230).*

ზურგი: *როთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში, რომელიც მოკვავონებს თამარ მეფის 1200 წლით დათარიღებულ მონეტაზე ამოკვეთილ ნიშანს, ჩაწერილია ასომთავრული – რსნ – ე.ი. „რუსუდანი“.*

2) რუსუდანის ვერცხლი. წონა 2,50 გრამი.

შუბლი: *„სახელითა ღვთისათა ჭედაი ვერცხლი ქორონიკონსა 450, (=1230).*

ზურგი: *„სრული დაწერილობით რუსუდან“.¹⁶*

რუსუდანის აღნიშნული ემისიები ნიკიფორე III ბოტანიატეს მონეტის აშკარა ტიპოლოგიაა. XIII საუკუნის დასავლეთ საქართველოში სამონეტო პროდუქცია ძირითადად ვერცხლია, ხოლო სასისხლო სიგელებში ნახსენები „ცხუმური თეთრი“ 1261 წლისათვის ძველია, თეთრი აქ საანგარიშო ერთეულია, თ. დუნდუას აზრით, „ცხუმური თეთრი“ = ბოტინატურს, ანუ „ცხუმუ-

¹⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. ნაწილი I. თბ. 2006, გვ. 223-225.

რი თეთრი“ = რუსუდანის მონეტას, ანუ რუსუდანი აღნიშნულ ფულს სავა-
რაულოდ ცხუმში ჭრის.¹⁷

1230 წლისთვის თბილისი ოკუპირებულია, კონკრეტულ ემისიებს და-
სავლეთ საქართველოში გახიზნული რუსუდანი ახორციელებს, რომელიც გე-
გუთის სასახლეში იმყოფება, ანუ ქუთაისში. მაშინ რატომ ჭრის მონეტას
ცხუმში?

1. ეს შეიძლება უსაფრთხოებისა და თავდაცვის გაძლიერებული ზომე-
ბით იყოს ნაკარნახევი და 2. როგორც ვიცით, თამარ მეფე: „ზამთარს ღურს
იყვის და ზაფხულს – კოლას და ცელის ტბასა, **ზოგჯერ გარდავისს აფხა-
ზეთს: გეგუთს და ცხომს** (ხაზი ჩვენია – ა. ჩ.)“.¹⁸ ანუ სამეფო რეზიდენცია
გეგუთთან ერთად ცხუმშიც იყო, ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, რომ თბი-
ლისიდან გახიზნულ რუსუდანს, რომელიც „**იყო რა ქუთაისს და ყოველსა
აფხაზეთსა** (ხაზი ჩვენია – ა. ჩ.)“¹⁹ ცხუმში მოეჭრა მონეტა.

ჩვენი აზრით, რუსუდანის მიერ ცხუმში მონეტების მოჭრას უნდა
უკავშირდებოდეს ვახუშტის ფორმულა – „შემდგომად რუსუდანისა ოდიშისა
დადიანი, და ბედიელი მას აქეთისა, არღარა ცხომისა“, ანუ თამარის დროს
დადიანებისათვის გადაცემული ცხომის საერისთავო რუსუდანის დროს სწო-
რედ რომ სამონეტო საქმიანობასთან დაკავშირებით უნდა ჩამორთმეოდათ. აღ-
დგა თუ არა ცხუმში ამანელისძეთა საგვარეულოს მმართველობა წყაროები-
დან უცნობია, მაგრამ ერთი რამ ცხადია, რუსუდანის ძეს – დავით ნარინს –
ცოლად ჰყავდა თამარ ამანელისძე,²⁰ ანუ სამეფო სახლთან ამანელისძეთა სი-
ახლოვე აშკარაა.

¹⁷ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლიცია და დასავლეთი ნუმიზმა-
ტიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 158-159.

¹⁸ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 478.

¹⁹ ჟამთააღმწერელი. თბ. 2008, გვ. 542.

²⁰ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. რედაქტორი ნ. შოშიაშვილი. ტ. I.
თბ. 1984, გვ. 161.

Akaki Chikobava

**ONE EPISODE FROM HISTORY OF ODISHI AND TSKHUMI
SAERISTAVOS (DUKEDOMS)**

Summary

The Odishi Principality was formed on the territory of Odishi and Tskhumi saeristavos (dukedom). Initially those two administrative units existed separately. The Odishi eristavi (duke) annexed the Tskhumi saeristavo in the 14th c. It was confirmed by Giorgi V (1314-1346). The sources show that his decision was based on the fact that the Dadianis had had owned Tskhumi previously and they had been deprived of it later. Supposedly, the Dadianis got Tskhumi during the reign of Tamar (1184-1210) and lost it during the reign of Rusudan (1223-1245). The specific administrative change has to have some connection with the monetary reform conducted by Rusudan. Since 1226, when Tbilisi was occupied by Jalal ad-Din, Rusudan is in the Western Georgia, where she issued the silver coin in 1230. There exists a view-point that the terms “Botinaturi tetri” and “Tskhumuri tetri” are the synonyms, and they mean the 1230 coinage of Rusudan. Therefore, the deprivation of Tskhumi saeristavo from the Dadianis is to be connected with the issue of this coins in Tskhumi (i.e. administrative activity of queen in Tskhumi), and it happened in 1230.